

WEINER SENNYEY TIBOR

Ramayana**A Nap útja és a jelen kérdései**

„Gyöngyökből varrt fűzőjében fiatal lány az Égbolt,
Könyörgő kövek előtt messzire rejtve a mennyet.”

(Mpu Yogiswara: Ramayana. Jáva. 870.)

1.

A világfán felfelé kell elindulni, bár a lent és a fent ugyanaz. Ősszekötni lentit a fentivel. Törekedni az ég felé, az isteni felé, a transzcendens valóság felé. A gunungan nem karakter, nem figura, hanem az életfa vagy világfa, melyet a dalang, avagy a mesélő a történet kezdetén, az epizódok között s végén is megpörget, megtáncoltat a vászon és a szereplők felett a wayang előadás alatt. Valójában a nézőket emlékezteti. A közösség emlékezete a gunungan. Jelenthet erdőt, fát, hegyet, tüzet, házat, vihart, a vész közeledtét, a csata kezdetét, különleges képességeket, sőt magát a sorsot is. Nevezik még kayonnak is. Több fajtája van, ám most csakis az alapról szólunk. Alakja akár egy örök fáról hullott ős falevél. Benne alulról három lépcsőt látunk, amelyeket a hármasszoros követ, középpütt zöld kapu, s ezen tető. A lépcsőzet két oldalán két földi őr földi fegyverekkel, a tető két oldalán két kék-asztrális ördémon felfelé szegezett szemekkel. A tető tetején vörös arcú, göndör tetőőr, amely mintha az alatta lévő kaput magát figyelné. Mellette balról tigris, jobbról bika. Középpütt nyílegyenesen mutat felfelé a fa, a két oldalra szertekigyzó ágakkal, melyeken majmok, különböző színű madarak, pillangók, virágok, s a törzsön tekeredő kígyó. Mindez ma már csipkés, gyönyörűen kidolgozott, sűrű jelentésekkel fölruházott. Itt és most nem a wayangról esik szó, hanem egy óind eposz ragyogó horizontjához közelítünk, ezért a részletes elemzés és az árnyjátékban való szerepének kibontása helyett inkább csak figyeljük meg még egyszer. Lépcsők, örök, kapu, ház, tető, fa. Balról tigris. Jobbról bika.

Az Indus-völgyi műveltség Kr. e. a IV. évezredben bontakozott ki, tehát még jóval az indo-árják Hét Folyó vidékére érkezése előtt, éppen akkor, mint az egyiptomi vagy a mezopotámiai. Ebből a korból Mohendzsodáró és Harappa városának leleteit ismerjük, köztük a pecsétet, amelyeket talán mint talizmánt is nyakukban hordtak készítőik. Csak egyetlen pecsétről kívánok szólni, amelyen ülő emberi alak látható, s amely már Baktay Ervin számára is az egyik legérdekesebb ábrázolásnak számított, mert „itt jelenik meg először a jögi és a jóga-ülőhelyzet típusa, amely később az indiai művészet leg-sajátosabb elemeként válik általánossá”. A pecséten az alaktól balra tigrist, jobbra bikát látunk. A többi pecséten

is legjellemzőbb jelkép a bika, de itt éppen, mint a máig használatos indonéziai gununganon, balról tigrist, jobbról bikát láthatunk.

Ismert csillagászati tény, hogy a Naprendszerünk az ekliptikán, vagyis az Állatkörökön halad át, ugyanis a Nap precessziója, vagyis a tavaszpont, a tavaszi napéjegyenlőség évről-évre nem ugyanazon pontján áll a zodiákusnak. Az ősi kultúrák megfigyelték ezt az ötven ívmásodpercnyi hátrálását Napunknak évről-évre, s mivel a tavaszi napéjegyenlőség az év kezdetének számított, mint ahogy Keleten, Indiában – vagy Bali szigetén ma is az –, kiemelkedő jelentőséget kapott. A tizenkét csillagkép egy-egy szakaszán 2160 év alatt halad át. Ez a világhónap. A teljes kör 25 920 év. Ez a világév. Mondják, hogy ennyi Isten egy napja. Amikor az említett pecsét készült a Kr. e. V. és a III. évezred között, a tavaszpont a Bika jegyében járt. Nevezik ezt a Bika korszakának is. Ha a sarkalatos pontjait jelöljük ennek az asztrális szimbolikának, akkor azt látjuk, midőn felnézünk a pecsét viselőjének szemével az éji égboltra, hogy középpütt a Tejút, jobbról a Bika, balról az Oroszlán csillagjegy ragyog. Az Oroszlánt sok keleti asztrológiában, így például a kínaiában, mindmáig Tigrisnek is ábrázolják. Balról Tigris. Jobbról Bika. Indonézia legizgalmasabb művészeti ága, vagy inkább művészi hagyománya, a wayang „szub-figuratív” eleme a gunungan, az Életfa, a Világfa, a világhegy, a csillagos ég és az ember viszonyára emlékeztet, és félreérthetetlen analógiával arra a kezdőpontra mutat, amikor az ember felismert valamit, leült és szemlélődni kezdett egyszerre kifelé és befelé. Magát jöginak, az istenivel kapcsolatban lévőnek ábrázolta, később ez lesz a jögi jelképe, a jógésvara, és így ül Buddha a ginkófa alatt, Jézus a sivatagban. A gunungan azt a kort jelöli, ahonnan minden művészet és bölcsélet ered. Azt a viszonyulást, amely az embert az éghez, a magasabb hatalmakhhoz köti, amely maga a sors, a csillagok, az életünkben és halálunkban reánk boruló nagyon-nagy, csillagos égbolt.

Amikor az indonéz művészetről vagy annak egyik alapvető történetéről, mese és mítoszgyűjteményéről beszélünk, mely még ma is élő és szerves része az emberek mindennapjainak, érdemes ennyit legalább tudni. Amikor újra és újra kérdések fogalmazódnak meg a jelen és annak művészete, bölcsellete és tudománya kapcsán, akkor legyen a kiindulás és visszazérkezés pontja: a gunungan – a Világfa. Amikor mesélni kezdünk, emeljük ezt fel, táncoltassuk az egyes epizódok között, s szúrjuk a középpontba a végén. Nem arról van szó, hogy a halálra kell most emlékezni, hanem a csillagos égre. Akárcsak a többi történet, úgy a Rámájana legmelye, a szerelem eposzának kezdeti lényege is ott van már a pecsétet hordó nyakában, aki felnéz az éji

égre: középtűt a Tejutat, a Világfát, az Életfát látja. Balról Tigris. Jobbról Bikát.

És akkor hatalmas hordákban megjelennek a Hét Folyó völgyében az új jövények.

2.

Négyezer évvel ezelőtt az indoeurópaiak felégetett városokat hagytak maguk után, amerre vándoroltak: Görögországban, Kis-Ázsiában és Mezopotámiában. Az akkori Tróját Kr. e. 2300 körül érik el, majd sok száz anatóliai helyen gyulladnak ki az elemésztő lángok. Kr. e. 1200 körül az árjak az Indus és a Gangesz síkságán nyomultak előre, az irániak Perzsia urai lettek, Görögország és környéke pedig indoeurópai népeké lett. A kutatók úgy vélik, talán a Fekete-tenger partjáról származtak, s így terjedtek el végestelen-végig Európa nyugati szegletétől egészen Indiáig. Az istent jelölő szavukban kezdettől fogva fel lehet ismerni a „deiwos” – „ég” – gyököt, mint a latin „deus”, a szanszkrit „déva”, az iráni „div”, a litván „dievas”, az ógermán „tivar” szavakban, és a főistenek nevében: Zeusz, Jupiter, Djausz. Esméjük az istenről az égi szentséget jelöli, a fényt, a magasságot, továbbnyitva az atyai erőt, az uralkodást, s végül a teremtést. Szinte egészen bizonyos, hogy kezdettől ismertek olyan szokásokat és eszméket, melyek kitérték előttük a hely szentelésének lehetőségét, az avatást, a tér megtisztítását és spirituális kiterjesztését, kozmikussá tételét. Talán már hittek a világ körforgásában, a megsemmisülés utáni megújulásban. Az ősi Indiában már kasztokba rendeződve élnek. Vezetőik a bráhmanok, a papok, az áldozók. A ksatriják, a katonák, a védelmezők. És a vaisják, vagyis a termelők. Csak később, az őslakosok beolvasztására jelenik meg a negyedik kaszt, a sudrák, vagyis a dolgozók. Hasonló tagozódást figyelhetünk meg az iráni szkítáknál, a keltáknál, s talán hasonló volt a kezdetekben Róma alapításakor is. Mircea Eliade mondja ki, hogy *„A védikus Indiában csakúgy, mint Rómában, ugyanarra az indoeurópai rendszerre ismerhetünk rá, ám a két »ideológiai sík« nem homogén.”* – Dumézil ezt úgy mondja, hogy *„A rómaiak történelmében, míg az indiaiak meszeszerűen gondolkodnak.”* Vagyis a rómaiak nemzetien, míg az indiaiak kozmikusan. Ez a különbség azóta is megmaradt a kulturális és nyelvi szer-

Bali táncosok

teagazásban, csak talán már nem Rómát és Indiát, hanem Nyugatot és Keletet mondhatunk. Nem csekély túlzással tehát a Nyugatot a történet felől igyekeznek a valóságra következtetni, míg a Kelet a valóságból következtet a kozmikusra, a teljes egészre – és fordítva. Valahol a kettőt együtt lenne értelme alkalmazni. Történelem és mese, ember és világ – ugyanazon érme két-két oldala. E két érmét bizonyosan az emberiség szemére teszik majd, ez lesz a ladi-kos bére, melyért áthajózik, nézi majd, igazi-e, valódi-e, szép-e, amit magunkkal viszünk. E kettő között öröklődik a szabad ember, a művész, a tudós, a pap, az alkotó, kinek segítségül kell hívnia azt a régi istent, akinek nevében az ég lakott, aki a magasságot, a transzcendens valóságot jelenti, hogy legalább a helyes kérdésfeltevésig eljussunk.

Meg tudjuk kérdezni, ki a szabad ember? A művész? A tudós? A pap? Az alkotó? Mert még kérdéseink is elértéktelenedtek mostanra.

A magukat „nemes embernek” – árjának nevezetett hódítók a Hét Folyó országába betörvén, harcokat folytattak a régi Indus-völgy civilizációját továbbvivő dásza néppel. Romvárosokban élő varázslónókról vallanak védáik. Szeretik a zenét és a táncot, hangszerük között lantot, fuvolát és hárfát találunk. Kockajátékot játszanak. Eltelik öt-hatszáz év a védikus kor után, s a kuruk és a pándavák nagy harcát regélő

Mahábháratát mesélik egymásnak, míg a Dél felé tovább áramló árja befolyásról tanúskodik a Rámájána.

Igen nagyra értékelik a szómát, amelyet madár ragadott el az égből, s hozott a Földre. Másutt pedig úgy találjuk, hogy ez az a növény, amely a föld köldökén, a hegyekben terem. Talán nem mellékes, hogy minden ősi ország, amely magát valaha szentnek tartotta, a világ köldökeként gondolt magára. A szent országban, a hegy gyomrában nő a szóma, amely leginkább előrelátó, bölcs, győzedelmes, nagylelkű istenség. Csak később azonosították a szómát a Holddal, mikor már rég nem tudták, melyik volt az a növény – ha ugyan valóban növényről van itt szó –, amelyet magukhoz vettek. E növény, az amrita, „a halhatatlanság” itala, melytől extatikus élményekben volt részük. Ahogy mondják *„Megittuk a szómát...”* – (Rig-Véda VIII, 48) – *„...halhatatlanná váltunk; a fényre kijutva megleltük az Isteneket. Ugyan mit is tehetne velünk most már halandó istentelensége vagy gonoszága, ó, halhatatlan?”*

Ákár valamilyen növényt fogyasztottak, akár spirituális jelentőséggel bíró esemény leírásáról van szó, annyi bizonyos, hogy feltárult egy szűk csoport előtt a teljesebb és tökéletesebb élet lehetősége, mert szinte biztos, hogy nem gyakorolták a szóma-áldozatot szélesebb körökben. Később, már más eszközökkel igyekeznek elérni e kitaruló tudást, akár az aszkézis, akár az orgia, akár a meditáció, akár a jóga, akár a misztikus áhítat révén.

Ugyanakkor nem lehetünk bizonyosak afelől, hogy a szóma-áldozat nem éppen az előbb felsorolt gyakorlat és szemlélet része vagy együttese volt. Ami bizonyos, hogy az indiai tudatot, gondolkodás irányát alaposan meghatározta. A bölcsélet és a tudomány legfontosabb célja a világ lényegével való misztikus egyesülés vagy közösség lett.

Vajon ez lenne maga a bölcsélet és a tudomány? Persze ebben az irányban művészet és költészet értelme kiteljesedik, nem csak kérdéseket, hanem válaszokat is lelünk, ott, ahol a legmélyebb kérdések felmerültek. Elsősorban önmagunkban.

3.

Valmíki, egykoron bráhma – pap volt, de rablóvá lett a sorsnak odahajítva lelkét, melyet visszaszerezvén megtért, vezekelt és magas szellemiség fokára lépett. Nárada risitől hallgatta végig Ráma történeteit, majd a Tamaszá folyó partjára ment rituális fürdőt venni. A vadonban szeretkező kócsagpárt látott, s mélyen megérintette a madarak násza, midőn vadász tört elő a dzsungelből, s a kócsagpár hímjét leölte. Valmíki szívében nagy harag ébredt, és megdöbbenésében, bánatában és felháborodásában megátkozta a vadászt. Elragadtatásában átka ihletett szavakként, versritmusban fogant:

*„Má nisáda pratisthám tvam agamah sásvatih számáh
Jat kraunyca-mithunád ékam avadhíh kámamóhitam!”*

*„Ne találj nyugalmat soha, vadász, az idők végéig,
Mert a szerelemtől ittas kócsagpár hímjét megölted!”*

A hagyomány szerint ez az átok volt az első slóka. Valmíki megtalálta a ritmust, s isteni sugallatra ez volt az, amelyen aztán nagy énekéhez foghatott. „A dal (slóka) bánatból (sóka) született, s az ősi hagyomány ezzel jelképesen azt fejezi ki, hogy a költő alkotása mindig szenvedésből, fájdalomtól ered” – írja Baktay Ervin.

Magát Valmíkit az első költőnek nevezik (ádi-kavi), s az első költeménynek (ádikávjának) művét: a Rámájanát.

Már e két elnevezést sem értelmezi azonosan Baktay és Schmidt, míg előbbi Valmíkit és a Rámájanát „ősi-

költőnek” és „legősibb” műnek, utóbbi „első műköltőnek” és „első műkölteménynek”.

Kettejük Rámájana olvasata között más eltérés is van. Igaz ugyan, hogy ugyanazt a művet olvasták, ugyanúgy mindketten az óind-irodalom csúcának tartják, mégis mást láttak meg benne. Mint ahogy minden alkalommal, minden olvasónak mást és mást mond Ovidius, vagy megint mást Shakespeare, és mégis ugyanazt, ez történhetett részben itt is. De csak részben. Míg Baktay Rámáról rögtön az élő hagyomány legfontosabb elemét ragadja meg, mégpedig, hogy Visnu avatárja – megtestesülése, addig Schmidt a nemzeti hőst látja. Baktay szerint Ráma „a férfiaság, az önuralom és önfegyelmezés, a hősiesség, a törvénytisztélet, rendíthetlenség és igazságosság példája”, míg Schmidt úgy írja, hogy „a legtökéletesebb, mondhatni emberfeletti ember, szerető fiú, testvér és hitves, verhetetlen hős és hozzá mindenbe belenyugvó, jámbor ember, a papok szájze szerint való ember (...) azonkívül poétikus, melankolikus, szentimentális lélek”.

Baktay rámutat, hogy Ráma felesége, Szíta „a nőieség, hűség, jóság, önmegtágadás, megingathatatlan ragaszkodás és odaadás mintaképe”, míg Schmidt Szítáról úgy szól, hogy ő „minden női tökéletesség mintaképe, jószívű, mint egy gyermek, gyöngéd és szemérmes, mint egy leány, szerető, hűséges és hőslélkű feleség”.

A Rámájanát az, aki irodalomként közelítette és igazán nagy szakemberként, Schmidt József, joggal nevezte „főhő-költeménynek”, melynek keletkezésének hátterét az indo-árják dél felé való terjeszkedésének ősi idejére teszi, s melynek morális üzenetét abban látja, hogy benne „elejétől végig a maga tökéletességének teljes tudatában lévő, szelídséggel és bölcsességgel párosult erényesség uralkodik.” Rámát ezen erényesség példaképének tekinti, Szítát pedig méltó életpárjának.

Ám a Rámájanát kár úgy nézni, mint holt anyagot, befejezett és aranyba foglalt költői művet. Élő költemény, amely ma is alakul. Része a sötétség is, nem csupán a fény. Átkozott vadász az irodalmár, aki a szerelmeskedő kócsagpár egyikét lövi ki, mikor műveket ridegen „ismeret” vagy „szétszed” és „szételemez”. Tette után örökké bolyong, s a régi gyönyörűséget meg nem lelheti.

Baktay az élet és a tapasztalat felől közelítvén átlátja, hogy a Rámájana nem egyszerűen költemény, hanem Nap-mítosz. Olyan mítosz, amelynek szerelmesei, Ráma és Szíta még ma is „a hinduk szemében tökéletes eszményképek, s a Rámájana a legelterjedtebb és legáltalánosabb olvasmány egész Indiában”. Tegyük hozzá, hogy a legismertebb történet Indonéziában is.

Az eposz egyik magyar tolmácsolója Jánossy István írja, hogy „Európában ma már elképzelhetetlen, hogy

irodalmi mű ennyire áthassa és betöltse az emberek mindennapi életét.” Mert a keleti ember talán soha nem vált a mi általunk felnőttnek nevezett rabbá, aki már nem látja a valóság és mese közötti hidakat. A felnőtt sokkal inkább az, aki felnő a látáshoz, ahhoz, hogy lássa és megérezze költészet és élet összefonódását, egybezsongását.

Nem lealacsonyodni a felnőtt szerepekhez, hanem felnőni. Felnőni az Ezeregyéjszakához, a Kalevalához, az Ossziánhoz, a mítoszokhoz. Felnőni Valmíki szent meséjéhez.

4.

Hogy egy mesét több helyütt, többféleképpen lejegyeznek, arra millió példa akad, de hogy különböző korokban felmerül ugyanaz a magas igény egyetlen történettel kapcsolatban, vagyis hogy nem csak a legnemesebb módon le kell jegyezni, hanem a legnagyobb templomok falába vésní, az: különleges. Rögzíteni, mint törvényt.

Ez történt a Rámájánával. Valmíki *költötte* Indiában, s ezeröttszáz évvel később Mpu Yogiswara *lejegyezte*, majd Prambanan templomainak falába vésték jeleneteit Jáván. Csak részben és már jóval Yogiswara utáni és a kawi nyelven írott jávai kekawin költészet alkonyán vált igazzá az, hogy a Rámájana népmesei jelleget öltött. Vagy megfordítva is igaz: méghozzá, hogy a Rámájana mindig is népek meséje volt. Ráma és Szíta mesés, sőt annál kicsit több: kozmikus története.

Ez az első és legismertebb mű Indonéziában is, melyben Ráma és Szíta szerelmén túl a feltáruló világlátás kibontakozik, és át- és átszövi az indonéz kultúrát és művészetet. Ráma és Szíta a bölcsességet tanulja az epikus cselekményen keresztül. A Nap és a Föld bölcsességét. Mert a szerelemben, a férfiban és nőben – Nap és Föld öleli egymást. Ezt az őstudást hordozza az ind-kultúrkör alapműve. A szerelem eposza.

A kekawin Rámájana az, amely alapján Kern 1900-as kritikái kiadása készült, vagyis amit sok nyugati Rámájana-fordítás követ. Ezt Yogiswarának, a kawi költőnek tulajdonítja az irodalomtörténet. Talán nem mellékes, hogy egy jávai nyelv, a kawi, szanszkritül azt jelenti, hogy költő. Yogiswara körülbelül 825 és 903 között készíthette el művét, melyet hét kandhára, avagy könyvre osztott, s 24 000 slókából áll.

Az első a Bala Kandha, amely Dasarata, vagyis Kósala királyának története. A második az Ayodya Kandha, amelyben Ráma, Szíta és Laksmana Dandaka erdejében bolyong. A harmadik az Aranya Kandha, midőn Szítát elrabolja a démonkirály, Ráwana. A negyedik a Sundara Kandha, mikor a Szél-isten fia, Hanomán, a majmok vezetője Szítához megy. A Kiskendha Kandhában Ráma és seregei átszelik a tengert, hogy

Alengkába érjenek, s kiszabadítsák Szítát. Itt aztán Alengka seregeivel ütköznek meg, melyet a Yudha Kandha ír le. Az utolsó könyvből, az Uttara Kandhából azonban különös végkifejlet bontakozik ki: miután Ráma és Szíta visszatér, Ayodya népe nem hiszi el, hogy Szíta tiszta maradt, s Ráma bizonytalanságát látva, Szíta a tűzpróbát állja ki, ez az úgynevezett Sinta Obong epizód. Melyet túlél, bizonyítva tisztaságát, de a Föld visszaveszi lányát. Yogiswara itt fejezi be – a magyarok honfoglalásával közel azonos időben – a Jáva szigetére honosított óind őseposzt. Ezt a nevet egyébként a balinézek adták a Rámájana szerzőjének, amely annyit tesz, hogy a jóga isteni mestere. Jógiswara, aki az Indus-völgyi pecsétén meditációs ülésben ül. Balról tigris. Jobbról a bika.

A következő évszázadokban széthulltak a hindu-buddhista királyságok, megerősödött az iszlám, és ötszáz év múlva az utolsó hindu királyság is Bali szigetére menekült. A Rámájana azonban megmaradt, nem csak a wayangban, hanem az emberek tudatában. Viszonyulni a történethez, amely nem horizontális, hanem vertikális. Felfelé mutat. Nem előre.

A Rámájana szellemiségének gyökerei bizonyosan egészen a Kr. e. II. évezred környékén keletkezett himnuszgyűjteménybe, a Rig-védába nyúlnak, vagy még korábbra. Valószínűleg több mint négyezer éves énekek, a Rig-Véda, a korai indo-árja törzsek vallási énekei, s kicsit talán még ennél is többek. Szerepük bőven túl nyúlt az irodalmi hagyományon, a rituális szokásokon, túl a valláson. A véda az igaz tudás, még máig is a bráhmanok, vagy papok szemében (is), kiknek elődei a titkos tanításokat, az upanisádokat állították össze, melyeket szintén nehéz azzal leírni, hogy mindössze vallásbölcsélet.

Tudás a világról: ez a védák. A tudás értelmezése: ez az upanisádok.

Ennek a védikus tudásnak magjai azonban termékeny talajra és a Hét Folyó völgyének csodálatos géniuszára hullottak, melyből részben a hatalmas Távolság-Kelet szellemisége, lelkisége, kultúrája és művészete fakadt. Ebből ered és fejlődött tovább Jáva és Bali különleges világa, ebből a tudásból, amely a gununganba is, a Rámájánába is bele van oltva.

De mi az, amit a Rámájana a most emberének adni tud, a művésznek és az alkotónak? Ugyanaz, amit a pecsétet hordozónak: megtanít helyes kérdéseket felvetni. A bölcsélet és a tudomány útján indít el. Éppen olyan a Rámájana költészete, mint a szóma, sőt ez maga a szóma kelyhe. S ha olvasod, mit és mire is kérdezhetsz?

5.

A Rámájana második könyve, az Ayodya Kandha meséli el, hogy midőn az erdőbe vonult Ráma, a Nap herce-

ge, a testet öltött isten, élete virága, szerelmese és házastársa, Szíta követte őt, boldogan hátrahagyva gazdagságot és fényűzést, csak azért, hogy férjével lehessen. Ráma testvére, ki gyermekkorra óta játszóháza, barátja, szerető vére volt, Laksmana elképzeltetlennek tartotta, hogy fivérét és fivérének asszonyát egyedül engedje a vadonba, ezért ő is velük tartott. A tér megváltozása Ráma körül nemcsak a lelki út kezdetét jelenti, hanem a világidő megváltozását is. Ebben az eposzban is, akárcsak minden őskölteményben, a szereplők archetípusok, a történések pedig allegóriák a világban zajló változásokra. Mert csak a változás állandó a történetben elmerült világban.

Amint Ráma az erdőbe ér, lényege megmarad, de feladata megváltozik. Hiszen életidőnkkel azonosak vagyunk, akárcsak élethelyünkkel. Mikor a városban, házunkban vagyunk, a várossal, idejével s lakásunkkal vagyunk azonosak, mikor végre erdőbe érhetünk, mert mi még találhatunk erdőt – bármily pusztulófélben is, akkor Rámává változunk, aki egy az erdővel, akinek ideje kitágul a fák és madarak idejévé.

Az időt érzékeltetni a művésznak nem feladata, hanem lényegében maga a stílusa. Az a művész, amely nem érzékeli az időt, az elmúlást és a megújulást, a pusztulást faragja kőbe, a mulandóság rabja, szenvedésének tört maszkjának hordozója. Úgy is mondhatnánk, hogy alvó. De milyen az a művész, aki képes a városból is erdőt varázsolni, aki újra és újra visszatér Rámához, vagy nevezze bárhogy, milyen az, aki forrást keresi? Milyen az, aki az eredetet keresi?

Újra meg kell kérdeni: ki a művész? Aki alkot? Az alkotás nem elég! Az, akinek képeit kiállítják, szövegeit megjelentetik? Jelent-e bármit a kiállított kép, mikor bezár a terem, s a villanyokat leoltja az unatkozó teremőr? Jelent-e bármit a szöveg, midőn a könyvet becsukja a magányos elalvó, visszateszi az éjjeliszekrényre, s lekapcsolja a lámpát?

Tudjuk jól, hogy vannak versek és vannak képek, amelyeket nem olt ki az éji sötétség. Vannak képek, melyek túlélnek kép létüket, és vannak versek, melyek túlélnek a leírt szót. Vannak versek és képek, amelyek akkor világolnak igazán, mikor minden más fény kihunyt. Mert ezek a versek és képek abból a forrásból szerzik a fényt, mely el nem apad. A forrás és az eredet egy. Az Egy.

„Vajon nem éppen az a művész, aki közvetlenül iszik a forrásból, aki a forrást felismeri, aki csak az első hangra figyel?” – kérdi Kemény Katalin, s a továbbiakban vele együtt kell ezen gondolkodnunk. Vajon nem az a művész, aki „örökké a kezdetet, a meg nem rontottat, az elsőt” keresi mindenütt és mindenben? Talán mert e kereséssel éppen arra emlékezik.

Ekkor az erdőben Szíta, a gyönyörű asszony meglátja a csodás állatot. Az egyik magyar fordításban antilopként írják le, a másikban fehérpöttyös őzként, ha a tradicionális jávai tánc előadóit nézzük, akkor láthatjuk, hogy az állatot táncoló aranylő ruhában szarvast táncol, nem mást vesz észre tehát ekkor az ősi eposzban Szíta, mint az aranyszarvast.

Meglátni az aranyszarvast, a csodát, az ősképet a művész első és legnagyobb feladata, melyet kezdetben minden földre születő ember megkap. Gyermekként csodálkozva bámulja a fák őszi leveleinek hullásában, a másik embernek a szemében, a gyümölcs ízében, az idő végtelenségében, a fű zöld foltjaiban a nadrágon, amint megjelenik az aranyszarvas. Mert ő mindenütt jelen van, csillog, szarvai között tízezer gyertya ég, ahogy ez a tízezer gyertya a fa felfelé növekvő ágai, ahogy ez az ágak hegye, ahogy ez az éji csillagos ég, mely minden kisgyermeknek ösztönösen a legnagyobb élmény.

A fa az álló, a szarvas a mozduló tengely. A világfa a Tejút egy pillanata, de a Tejút ideje, mozgása: a szarvas. A tengely, amely körül lényegében megfordul a világ.

Amikor azt mondjuk, hogy „a művészet önmagán túlvezet”, arról beszélünk, hogy a gyermek ösztönösen érzi, a művész felismeri, vagyis felismerteti a tengelyt, amely a lentit a fentivel köti össze. Ahogy Jakob Böhme mondta: „Az égi vizek ugyanazok, mint a földi vizek.” Az ég vize, a csillagok valamennyi őseposzban, mondában a földi vizekkel egybeérnek, s így biztosítják folyóink a kapcsolatot eredetünkkel és végcélunkkal. Gangesz. Nílus. Alpheiosz. Tiberis. Szajna. Duna. Tisza. Minden folyó a csillagokból ered, a föld mélyéből ébred, a tengereken át a csillagokba hull vissza. A Tejútba. A művésznak észre kell vennie mindezt, mert ő „az, aki olyan emléket idéz, aminek nincs emléke, amit még senki sem festett, mondott, énekelt, és ami oly magától értetődő, hogy mindnyájan ráismerünk”.

Akkor hát mégis a tízezerszer elmondottat, megfessett, előadottat mutatja a művész? Igen, mert mindig és végtelenszer újra és újra elő kell adni, ezerféleképpen akár, mindig ugyanazt az egyet, mert ez az egyetlen remény, és ez az egyetlen a mindig megújuló.

Amikor Szíta, a csodálatos szépségű asszony meglátja az aranyszarvast, rögtön felébred benne a vágy, hogy közelében legyen, vagy ha mást nem, akkor fekhelyét, hol férjével alszik, legalább azt leborítsa a gyönyörű aranylő bőrrel. Kérleli tehát Rámát, hogy eredjen utána, hozza el neki. A vágy, az asszonyban éledő vágy, az elérhetetlen után, a szépség után, az illúzió után ekkor feltámad, mint a művészből, hogy meg kell örökíteni, fekhelyemre kell teríteni, hol álmodok, az aranylő anyagot, otthonom részeként kell léteznie a világ eme gyönyörű elemének.

Vagyis mit akarunk bevinni otthonunkba? Az arany-szarvast, amely maga a tengely, a csillagos égbolt, a világfa, a csoda. Az arany-szarvast, amely természetesen a legnagyobb illúzió, varázslat, csalás, hiszen Szítában benne él mindaz, és ő benne él mindabban, amit ágyára sosem is teríthet, álmodni azon Rámával nem fog, mert már ráterítették, már benne álmodik.

A mai művészek Szítát még megértik, a meglátást és a vágyat ismerik, de Rámának, a dicsőségesnek tettét a legkritikább esetben, csak néhány festő, táncos, szobrász, építész, zenész, s még kevesebb költő.

Ráma fejet hajt asszonya kérése előtt, és útra kel, üldözőbe veszi az arany-szarvast. Mikor Rámát örömmel tölti el, hogy asszonya, Szíta végre kér tőle valamit, akár azt, hogy hozza neki a csillagos eget, mi már felette ragyog, hogy lője neki a tengelyt szíven, megmutatva, a tengely merre dobog, akkor Rámában a hivatásának és rangjának megfelelő nemes művészt látjuk. Aki tisztelettel és bölcs mosollyal hajol meg a láttatás vágya előtt, s a nagy kalandba veti magát. Mert „szertesnek lenni, vagy költőnek, festőnek a szó szoros értelmében hivatás annak számára, akit arra a magasabb szellem elhív.

Hivatás és rang. Az alázat legmagasabb rangja, hogy az, akinek megadatik, nem lemond a világi rangról, hanem azt valamiféle idegen, rátapadó rangként viseli magán.”

És ahogy Ráma vadászata, éppen úgy a művészet önmagán túlvezet. Vajon hány mai művész van, aki utána veti teljes lényét az arany-szarvasnak?

Utána vetni magunkat pedig éppen nem azt jelenti, hogy elmerülünk a kor nyújtotta kényelemben, a kor illúzióban, erdejében, hanem éppen hogy lemondunk mindarról, amit adhat, s magasabb korszerűséget képviselünk. „Mert a korszerű nem az az ember, aki a kor formai vagy eszmei áramlatába kapcsolódik, ahogy mondani szokták, aki »megérti a kor szavát«, mert ezek legtöbbször még a meglátásig sem jutnak el, vagy elmerülnek a vágyban, hanem az, aki a jelen káoszában az el nem avuló örök kérdést fel tudja tenni”, vagyis „az időt az időtlennel összeköti”. Ki az ma itt, aki az időt az időtlennel összeköti? Vajon ki az, aki Rámaként az arany-szarvas után ered?

A nap fia, a világ ura, Ráma egyre távolabb kerülve kedvesétől, Szítától és testvérétől, Laksmanától, kit asszonya őrzésével bízott meg, már majdnem beérte az arany-

szarvast, midőn az mindig, újra és újra megugrott tőle. Egy alkalommal végtelenül szép virágos mezőn állott meg a csodaszép szarvas, ekkor Ráma rávetette magát, de az csak újra kiszökött kezei közül. Nemde az a kevés művész, aki Rámaként a vad után veti magát, folyton így jár, s így járunk valamennyien a teljes igazsággal. Látjuk, vágyunk rá, utána eredünk, de megragadni nem tudjuk.

Szép, ó végtelenül gyönyörű az igazság, s fénylő akár a csillagos égbolt, ahogy előttünk szökken, mégsem érjük soha teljesen el. Aki azt hinné, hogy az igazság valami nagyon bonyolult dolog, amit csak ügyvédek vagy bírók tudnak teljes egészében, nagyot téved. Az igazság éppen olyan, mint Ráma előtt az arany-szarvas, mindenki látja és „mindenki érti”. Szépsége éppen abban ragyog, hogy Igaz, s ezzel tudta a gyönyörű Szíta szívét is feltüzeleni, s ezért szaladunk Rámaként utána.

Ráma, mikor látja, hogy el soha nem érheti, isteni eredetű íját megfeszíti s célra tartja. Nemde épp ilyen a kérdés, amit a művész feltehet ma, „mert aki kérdez, az eredetre kérdez, saját eredetére, saját ősképre”.

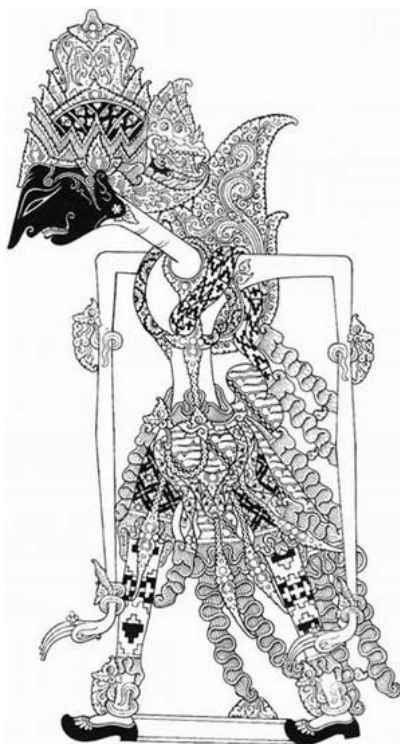
A kérdés tehát Ráma kezében a megfeszített és célra tartott íj. Ez a kérdés azonban olyan szavakból van kovácsolva, melyek fegyverré tudnak

válni, melyek célt sosem tévesztenek. Ha ma valaki kérdezni akar, akkor annak újra meg kell tanulnia a szavak helyes használatát. Hiszen „olyan korban, melyben a filozófusok, akiknek pedig egyetlen feladata a szavak helyes használata lenne, az ideáról azt hiszik, hogy »elvonatkoztatott elv«, mit várhatunk a nagyközönségtől”?

Várhatom-e azt, hogy a kortárs művészek, már ha eljutnak a meglátásig, már ha eljutnak a fellobbanó vágyig, már ha utána erednek az arany-szarvasnak, midőn látják, hogy megragadni nem tudják, várhatom-e tehát, hogy kérdésüket helyes szavakból kovácsolják? Vagy továbbra is az az érzés fog el, ha bemegyek egy kortárs galériába, ha kinyitok sok kortárs könyvet, ha belépek egy most épült házba, hogy arcom az úr hidegbe feszítem, s abba a nagy semmi harap?

A mai művészet itt elbukott, mert legfontosabb feladatának a szavak elrontását, az anyag roncsolását, az idea deszakralizálását tűzte ki célul, s teljesítette majdnem sikeresen. Nincs, aki a szavak helyes használatával pontosan az igazságra mutató kérdést tegyen fel.

Nincs anyag, amelyből minőségi létezés fakadna.

Krsna wayang-kulit bábként

Nincs idea, amelyben a lélek nyugalomra lel, mert nincs szakralitás.

Nincs hit.

A kortárs művészet már nem kell, hogy modern legyen. A sok tévedésből ez az egyik. Járhatja saját útját, miként Ráma. Nem kell szembemennie a modernség változataival, hiszen „*a valódi művészet sohasem ellenművészet, nem irányul senki ellen. Iránya nem lehet más, mint felfelé törő.*”

Ha Ráma céloz, az erdőben csönd van! Ha Ráma lő, az aranyszarvas megáll! A nyíl pontosan a szívet metszi át.

Mikor Ráma utoléri a meglőtt vadat, meglátja, hogy az ráksasza, egy démon. Illúzió volt hát az aranyszarvas, hogy elcsalják őt kedvese mellől, s ekkor a vad utolsó erejéből még megszólal Ráma hangján: „Jaj, Szíta, Laksmana!”

Amikor Szíta lent az erdő mélyén meghallja Ráma hangján a kiáltást: kétségbeesik, s könyörög Laksmanának, hogy eredjen testvére után, segítsen neki. Laksmana azonban leül a földre, s elmondja, hogy ő mindvégig sejtette, most pedig egészen bizonyos afelől, hogy ez csalás, trükk, illúzió, semmi több.

Ekkor az asszony tehetetlenségében haragra gyúl férje testvére iránt, átkozni kezdi, s megvádolja, hogy valójában Ráma vesztét akarta mindig is, hogy övé legyen fivére asszonya. Laksmana meg sem lepődik az asszonyi észjáráson, de a sértést el nem tűrheti. Az erdőt hívja tanúként arra, hogy ő előre megmondta, mi fog történni, s Ráma után ered.

Laksmana Ráma lelkének különleges, érinthetetlen, befolyásolhatatlan és éteri része, aki itt a történesnek kiszolgáltatva már nem az aranyszarvas illúzióját üldözi, hiszen tudja, hogy az illúzió, hanem magát Rámát követi, tudva, hogy az ég urát le senki nem győzheti, tudva, hogy mi is történik valójában, tudva, hogy mi az igazság: mégis az ösvényre lép. Laksmana tisztában van imaginációjának helyességével, s azzal is, hogy az mennyire szemben áll Szítának apokaliptikus kényszerével, amely miatt a vesztébe rohan. De Szíta az asszony, ki ekkor még útjának hajnalán azt teszi, amit minden igaz asszonytól elvár az ember. Vágyakozik a szépre. Még nem tudja, hogy a szépség ő maga. De nem

Ráma, hanem Laksmana a most művésze, mert ő az, aki a szarvas után szökkent Ráma nyomába ered.

(Ez az a pillanat, amikor az eddig rejtegetett gyanú, hogy a Rámájana ezen része talán az előképe lehet a mi csodaszarvas mondánknak, végképp teret nyerhetne, s talán tegyük hozzá, hogy itt kicsit úgy is mondom el az eposz ezen fejezetét, hogy az illúzió még teljesebb legyen. Ha úgy is van, ennek az írásnak nem feladata e különös párhuzamnak utánajárni. – „Hej regő-rejtem!”)

Hiszen Laksmana útra kell, mert úton kell lenni, mert meg kell menteni, ha mást nem, legalább a becsületünket, míg Szíta saját magának teremti meg a szörnyű tragédiát, ezzel az eposz történetét végül is beindítva és felgyorsítva. Ugyanis míg a két testvér odavan, Ráwanna, ki mindenben ellentettje Rámának: tíz feje van, s az istenek sem tudnak sebet ejteni rajta, Ráwanna, a démonkirály – elrabolja Szítát.

Rámának és Laksmanának tehát magát Szítát kell kiszabadítaniuk, miután rájöttek, hogy a szarvas csak illúzió volt, ami szertefoszlott, széthullott, mikor a kérdés célba talált. Az illúzióknak ezt a lefoszlását láthatjuk a modern művészetben. Azt, hogy „a képek már-már érdektelenné lettek”, hogy „minden összefüggést elvesztve szétdarabolódtak”.

Mégis „*a végleges szétesést viszont épp a bomlás akadályozza meg: kiderül, hogy elhagyva mindazt, ami foszló és mulandó, megmarad az el nem foszló – az, amit a Bhagavad Gíta szavával nem fog a kardél, a leggyengébb, a legerősebb, amiről, ha akarnánk, se tudnánk leoldódni*” –, mert amikor lebomlik az illúzió, Ráma már az igaz valóság nyomába ered. A legnagyobb harcra készül, hogy ellentettjét, a demont, Ráwannát, a ráksaszák urát legyőzze, hogy kiszabadíthassa, s hogy övé legyen szíve hölgye, szerelme, Szíta, aki ekkor már éppen tévedése belátásával az égi nővé nemesedik. Olyan lesz, mint Sophia, mint a bölcsesség. Mint a szellem tükre.

Rámának és Szítának az aranyszarvas illúziója tárta fel a legfontosabbat. Azt, hogy a világfán felfelé kell elindulni, bár a lent és a fent ugyanaz. Össze kell kötni a fentit a lentivel. A valódi csillagos eget, a valódi világfát, a valódi hazát, a Nap és a Föld útját.

Egymást.

IRODALOM

Rámájana. Vekerdi József fordítása. Terebess. Bp. 1997.

Rámájana. János István fordítása. Móra. Bp. 1978.

Vajang – Jávai báb- és árnyjáték. Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum. Bp. 1991.

DR. PURWADI, M. HUM: *History of Java*. Tanah Air. Jogjakarta. 2007. *Indonesian Heritage – Language and Literature*. Archipelago Press. Jakarta. 1998.

SCHMIDT JÓZSEF: *A szanszkrit irodalom története*. Atheneum. Bp. 1923.

BAKTAY ERVIN: *India művészete*. Képzőművészeti Alap Kiadó-vállalata. Bp. 1963.

BAKTAY ERVIN: *India bölcsessége*. Kairosz. Bp. 2000.

MIRCEA ELIADE: *Vallási hiedelmek és eszmék története*. Osiris. Bp. 2006.

VÁRKONYI NÁNDOR: *Sziriat oszlopoi*. Magvető. Bp. 1972.

KEMÉNY KATALIN: *Maszk és valóság*. Ernst Múzeum Füzetek 3. Bp. 2006.

WEINER SENNYEY TIBOR: *Kawi*. Esszé és versfordítások. Irodalmi Jelen 2008/7–8.